

Investigating the direct and indirect effects of rent and tax revenues on corporate social responsibility regarding the mediating role of democracy: Relying on the resource curse hypothesis

Reza Tolooti Bandpei^{1*}, Dr. Yahya Kamyabi², Dr. Hossein Fakhari³

1. Ph.D. Candidate, Department of Accounting, Faculty of Economic and Administrative Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran, r.tolooti04@umail.umz.ac.ir
2. Prof., Department of Accounting, Faculty of Economic and Administrative Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran, y.kamyabi@umz.ac.ir
3. Prof., Department of Accounting, Faculty of Economic and Administrative Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran, h.fakhari@umz.ac.ir

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received: 2026-01-31 Revised: 2026-06-05 Accepted: 2026-06-22	Corporate social responsibility is one of the concepts that can be affected by intra-corporate factors and macro-political and economic parameters. Therefore, in this study, we examine the direct and indirect effects of natural resources rents and tax revenues on the corporate social responsibility through the mediating role of democracy. In fact, this study seeks to expand the resource curse hypothesis and examine its negative effects on corporate social responsibility. The research hypotheses are examined using data from 183 countries, during the period 2015 to 2023, and the models are estimated using the Feasible Generalized Least Squares (FGLS) and PCSE methods. To examine the mediating role of democracy, the Baron and Kenny model (1986) and the Sobel test are used, and to determine the type of mediation, the variance accounted for (VAF) is used. The results of FGLS method show a negative and significant effect of natural resources rents and a positive and significant effect of tax revenues on corporate social responsibility and the mediating role of democracy in both relationships. Furthermore, the results of estimating the models using the PCSE method are quite similar to the results of the FGLS method, except the effect of tax revenues on corporate social responsibility is not significant. Therefore, it can be concluded that natural resources rents, by weakening the accountability environment, both at the micro and macro levels, leads to a negative effect on corporate social responsibility, and in contrast, tax revenues act as a lever towards accountability and strengthens the democratic environment at both levels, ultimately leading to strengthening corporate social responsibility.
* Corresponding author: Reza Tolooti Bandpei Ph.D. Candidate, Department of Accounting, Faculty of Economic and Administrative Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran Email: r.tolooti04@umail.umz.ac.ir	

1. Introduction

According to institutional theory, institutions can affect each other or micro-level actions and activities, such as corporate actions and activities like corporate social responsibility. In addition, institutions are also affected by macro-political, economic, social, etc., parameters. Therefore, this study specifically examines the direct and indirect effects of two economic parameters, revenues from natural resource rents and tax revenues, on corporate social responsibility, regarding the mediating role of the institution of democracy. Several perspectives and theories have been proposed regarding the motivations for paying attention to corporate social responsibility (opportunistic vs. efficient contracts) and legal requirements (the presence of legal requirements vs. the absence of legal requirements). What is the basis and theme of this study is the perception of the right to account-giving and the inner commitment to accountability. On this basis, and relying on institutional theory, by examining the aforementioned relationships, an explanation of the mechanism of the impact of the aforementioned variables on corporate social responsibility has been attempted. At the same time, an attempt is made to expand the resource curse hypothesis by including the negative consequences of natural resource rent on corporate social responsibility.

1. Research hypothesis

Hypothesis 1: Rent revenues have a negative and significant effect on the level of corporate social responsibility.

Hypothesis 2: Rent revenues have a negative and significant effect on the level of democracy of countries.

Hypothesis 3: Tax revenues have a positive and significant effect on the level of corporate social responsibility.

Hypothesis 4: Tax revenues have a positive and significant effect on the level of democracy of countries.

Hypothesis 5: In a regression controlling for rent revenues, the level of democracy has a positive and significant effect on the corporate social responsibility.

Hypothesis 6: In a regression controlling for tax revenues, the level of democracy has a positive and significant effect on the corporate social responsibility.

2. Methods

This study was conducted using panel data from 183 countries during the period 2015 to 2023. After collecting the data, statistical analysis was performed using Stata. To identify the appropriate pattern, the Chow and Hausman tests were used. After examining the assumptions of homoscedasticity and lack of autocorrelation, using the Wiggins-poi and Wooldridge tests, the final estimation of the regression models was performed using the Feasible Generalized Least Squares (FGLS) and PCSE methods to resolve the problems in the classical regression assumptions. To examine the mediating role of the democracy variable, the Baron and Kenny (1986) model was used. Accordingly, to confirm the mediating role, three conditions are necessary: (1) the effect of the independent variable on the dependent variable is significant, (2) the effect of the independent variable on the mediator is significant, and (3) the effect of the mediator variable on the dependent variable is significant in a regression, controlling for the effect of the independent variable. Then, using the online calculation of Sobel's Z statistic, the mediating role of democracy in both relationships was re-examined and finally, the variance accounted for (VAF) statistic was used to determine the type of democracy mediation (complete or partial). If the value of this statistic is less than 0.2, the mediating role is not confirmed, between 0.2 and 0.8, the mediation is partial, and for values greater than 0.8, the mediation is complete.

3. Results

The results of statistical tests show that rents from natural resources have a negative and significant effect on both corporate social responsibility and democracy variables, and conversely, tax revenues have a positive and significant effect on corporate social responsibility and democracy. In addition, democracy, in two regressions, by separately controlling the effects of rent and tax revenues, has a positive and significant effect on the level of corporate social responsibility. Therefore, the mediating role of democracy in both relationships is confirmed by relying on the Baron and Kenny model. In addition, the Sobel test also confirms the mediating role of democracy in both relationships. The result of VAF statistic also shows that the mediating role of democracy in both relationships is partial.

4. Discussion and Conclusion

According to the results of statistical tests, the importance of economic parameters such as rent and tax revenues is highlighted. Economic and political parameters are able to influence institutions and the actions and activities of companies. This influence can be direct or indirect through the impact on institutions such as democracy. The financial dependence of governments on the people through taxes can act as a vital lever in establishing an atmosphere of accountability and responsibility. In contrast, rents, by violating this dependence and creating financial independence for governments and even beyond that, the financial dependence of the people on governments, overshadows and weakens the tax system. Therefore, the most important lever for creating pressure for accountability is removed. Therefore, it is suggested that by removing rent sources from the cycle of government consumption expenditures and storing them in development funds or investing these funds in infrastructure and long-term projects, while paying attention to intergenerational rights, the negative consequences of enjoying natural resources should be neutralized. In contrast, governments should focus on taxes to finance their consumption expenditures and continue to maintain financial dependence on the people. Considering the above discussions, an atmosphere of accountability and responsibility is achieved at the macro level and is also extended to the micro level, and this mechanism can lead to strengthening the corporate social responsibility.

Keywords: corporate social responsibility, rent revenues, tax revenues, democracy, resource curse hypothesis, institutional theory.

بررسی اثر مستقیم و غیرمستقیم درآمدهای رانتی و مالیاتی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی

شرکت‌ها باتوجه به نقش میانجی دموکراسی: باتکیه بر فرضیه نفرین منابع

رضا طلوتی‌بندپی^{۱*}، دکتر یحیی کامیابی^۲، دکتر حسین فخاری^۳

چکیده: مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، ازجمله مفاهیمی است که می‌تواند تحت‌تأثیر عوامل درون شرکتی و پارامترهای کلان سیاسی و اقتصادی باشد؛ بنابراین، این مطالعه، به بررسی اثر مستقیم و غیرمستقیم درآمدهای رانتی و درآمدهای مالیاتی بر میزان مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها (در سطح کشور) ازطریق متغیر میانجی دموکراسی می‌پردازد. درواقع، این مطالعه به دنبال بسط فرضیه نفرین منابع و بررسی اثرات منفی آن بر مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها (در سطح کشور) و همچنین تبیین تقابل درآمدهای رانتی و مالیاتی می‌باشد. بررسی فرضیات پژوهش، با استفاده از داده‌های ۱۸۳ کشور، طی دوره زمانی ۲۰۱۵ الی ۲۰۲۳ و تخمین الگوها با استفاده از روش‌های حداقل مربعات تعمیم‌یافته امکان‌پذیر (*FGLS*) و تخمین زن تصحیح خطای استاندارد داده‌های تابلویی (*PCSE*) انجام می‌شود. جهت بررسی نقش میانجی دموکراسی، از مدل بارون و کنی (۱۹۸۶) و آزمون سوبل و جهت تعیین نوع میانجی‌گری از ارزیابی شمول واریانس (*VAF*) استفاده می‌شود. نتایج تخمین با استفاده از روش *FGLS* نشان‌دهنده اثر منفی و معنادار درآمدهای رانتی بر *CSR* و دموکراسی و اثر مثبت و معنادار درآمدهای مالیاتی بر *CSR* و دموکراسی و همچنین تأیید نقش میانجی دموکراسی در اثرگذاری درآمدهای رانتی بر *CSR* و درآمدهای مالیاتی بر *CSR* می‌باشد؛ علاوه‌براین نتایج روش *PCSE* نیز نشان‌دهنده اثر منفی و معنادار درآمدهای رانتی بر *CSR* و دموکراسی، اثر مثبت و معنادار درآمدهای مالیاتی بر دموکراسی بوده ولی اثر درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها معنادار نمی‌باشد. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که درآمدهای رانتی با تضعیف فضای پاسخ‌گویی، چه در سطح خرد (سازمان - ذینفعان) و چه در سطح کلان (دولت - مردم)، منجر به اثر منفی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها شده و درمقابل، درآمدهای مالیاتی، به‌مثابه یک اهرم در راستای پاسخ‌خواهی عمل کرده و منجر به تقویت دموکراسی و مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها، درآمدهای رانتی، درآمدهای مالیاتی، دموکراسی، فرضیه نفرین منابع، تئوری نهادی.

۱. دانشجوی دکتری، گروه حسابداری، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

r.tolooti04@umail.umz.ac.ir

y.kamyabi@umz.ac.ir

۲. استاد، گروه حسابداری، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

h.fakhari@umz.ac.ir

۳. استاد، گروه حسابداری، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

دریافت: ۱۴۰۵/۱/۱۳ اصلاحات نهایی: ۱۴۰۵/۴/۴ پذیرش: ۱۴۰۵/۵/۱۰

۱. مقدمه

مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در سال‌های اخیر به یکی از جریان‌های اصلی مطالعات حسابداری مبدل گشته است (فاطیما و البانا، ۲۰۲۳)^۲ که تحت‌تأثیر عوامل متعددی ازجمله پارامترهای درون شرکتی و یا عوامل کلان اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی می‌باشد. مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها را می‌توان انتظارات اقتصادی، قانونی، اخلاقی و اختیاری جامعه از سازمان‌ها در مقطع مشخصی از زمان تعریف کرد (کارول، ۱۹۷۹)^۳. در تعریف دیگری، مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها عبارت است از تعهدات شرکت در راستای بیشینه‌سازی رفاه پایدار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی ازطریق عملیات، منابع تجاری و سیاست‌های خود (شیری و جعفری، ۲۰۲۳)^۴. به‌طورکلی، در رابطه با نحوه برخورد دولت‌ها با این مقوله، دو دیدگاه عمده وجود دارد؛ دیدگاه اول، توجه شرکت‌ها به این مقوله را، یک کنش داوطلبانه و فارغ از الزامات قانونی می‌داند، همان‌طورکه میلتن فریدمن تنها رسالت شرکت‌ها را حداکثرسازی منافع سهامداران می‌داند (فریدمن، ۱۹۷۰)^۵، درواقع، توجه به مباحث این‌چنینی، در فضای رقابتی و در صورت تقاضای ذی‌نفعان اولیه و ثانویه ایجاد می‌شود (علی و همکاران، ۲۰۲۴)^۶. اما دیدگاه دوم، پایبندی و توجه مسئولیت‌های اجتماعی شرکت را مستلزم مداخله دولت و وضع قوانین الزام‌آور می‌داند. ازطرف دیگر، شرکت‌ها با انگیزه‌های متفاوتی نسبت به این مقوله واکنش نشان می‌دهند و به‌طورکلی، می‌توان این انگیزه‌ها را در دو دیدگاه تبیین نمود، دیدگاه اول قائل بر انگیزه‌های پوششی و فرصت‌طلبانه می‌باشد. به‌عبارت‌دیگر، در این نوع انگیزه‌ها، توجه به مسئولیت اجتماعی، صرفاً نمایش و مانوری از مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه و محیط‌زیست می‌باشد که جهت فریب اذهان عمومی به کار گرفته می‌شود (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۱) تا شرکت‌ها به این نحو، بتوانند به اقدامات و عملیات فرصت‌طلبانه خود بپردازند. درمقابل، دیدگاه دوم، این انگیزه‌ها را مبتنی بر اقدامات تأثیرگذار و غیر سطحی، جهت مخابره دغدغه‌مندی‌های حقیقی شرکت‌ها به ذی‌نفعان بالقوه و بالفعل می‌داند (کو و همکاران، ۲۰۲۳)^۷؛ بنابراین، ناظر بر دیدگاه‌ها و نظریات فوق، می‌توان این گزاره را استنتاج نمود که صرف وجود الزامات قانونی نمی‌تواند متضمن اجرا و توجه حقیقی و غیرپوششی به این مقوله گردد؛ بنابراین، شناخت عواملی که می‌توانند بر میزان توجه به مسئولیت اجتماعی اثرگذار باشند، می‌تواند در ادراک و اصلاح وضعیت موجود و یافتن حلقه مفقوده از سلسله عواملی که به توجه و پایبندی به مسئولیت اجتماعی منتج می‌شود، مفید واقع شود. این عوامل تأثیرگذار نیز می‌توانند در سطح افراد، بنگاه‌ها و یا حتی فراتر از آن، نهادها و مشخصه‌های ملی و

منطقه‌ای باشند.

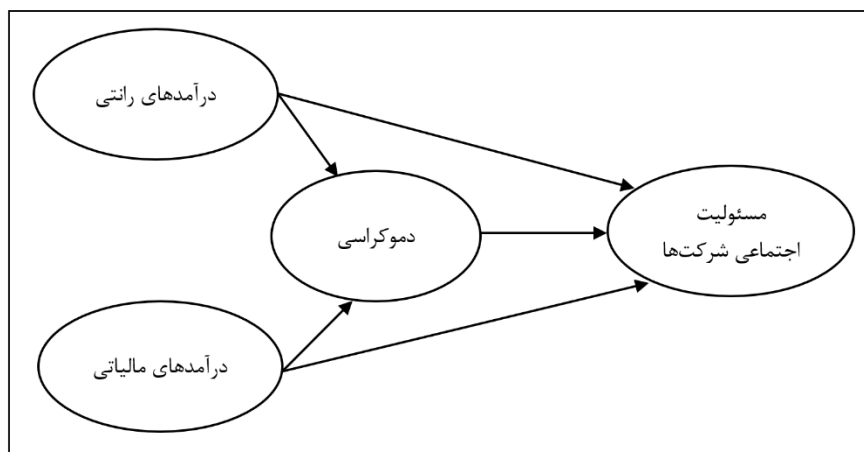
ترکیب و ساختار درآمدهای دولت، از مباحث بااهمیت در ادبیات اقتصاد بخش عمومی است که درآمدهای حاصل از مالیات و فروش منابع طبیعی مهم‌ترین آن‌ها هستند. بنابراین، در این مطالعه، به بررسی اثر درآمدهای رانتی و همچنین درآمدهای مالیاتی به‌عنوان عوامل تأثیرگذار بر مفهوم مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها می‌پردازیم. طبق تعریف مهدوی (۱۹۷۰)^۸، رانت عبارت است از پرداخت منابع مالی از طریق دول و مؤسسات خارجی به اشخاص، دولت‌ها و مؤسسات کشوری دیگر، بابت فروش منابعی چون نفت، گاز و سایر منابع معدنی و یا پرداخت کمک‌های خارجی. دولت رانتیر یا تحصیلدار نیز عبارت است از دولت‌هایی که به‌طور منظم و در مقادیر قابل‌ملاحظه از این‌گونه رانت‌ها برخوردارند. مطالعات متعددی در خصوص تأثیر درآمدهای رانتی بر متغیرهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... صورت گرفته است. برخی از این مطالعات شواهدی در خصوص تأثیر مثبت درآمدهای رانتی بر پارامترهای اقتصادی و سیاسی ارائه داده و برخی دیگر به بررسی آثار سوء این درآمدها بر متغیرهای سیاسی و اقتصادی می‌پردازند که به‌طور کلی، به مجموعه پیامدهای منفی برخورداری از درآمدهای رانتی، نفرین منابع^۹ می‌گویند (نیلسون، ۲۰۲۳)^{۱۰}. به‌عبارت دیگر، بر خلاف باور عمومی مبنی بر آثار مثبت برخورداری از درآمدهای حاصل از صادرات منابع طبیعی یا هرگونه درآمد رانتی دیگر، در عمل، ماحصل این درآمدها، نه‌تنها منجر به رشد و شکوفایی اقتصادی و سیاسی نمی‌شود، بلکه، آثار نامطلوبی بر متغیرهای اقتصادی و سیاسی دارد. ازجمله این پیامدهای نامطلوب می‌توان به تضعیف نظام مالیات‌ستانی، وابستگی مالی مردم به دولت‌ها، استقلال مالی دولت‌ها از مردم، تضعیف نهادهای دموکراتیک، پایین بودن سطح دموکراسی، سرکوب رسانه‌های آزاد، بیماری هلندی و... اشاره کرد؛ بنابراین، در این مطالعه، اثر مستقیم و غیرمستقیم درآمدهای رانتی و درمقابل، درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. علاوه‌براین، با تکیه بر تئوری نهادی و ناظر بر توانایی تأثیرگذاری نهادها بر عملکردهای درون شرکت و تأثیرپذیری آن‌ها از پارامترهای اقتصادی، اثرگذاری غیرمستقیم درآمدهای رانتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها از طریق متغیر میانجی دموکراسی، به‌عنوان یک نهاد رسمی نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. درمقابل، درآمدهای مالیاتی با تأثیر مستقیم بر فضای پاسخ‌خواهی و پاسخ‌گویی، منجر به اثرگذاری مثبت بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و همچنین سطح دموکراسی می‌شوند؛ بنابراین، علاوه بر بررسی روابط اشاره شده، اثر مستقیم و غیرمستقیم میزان درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها از طریق متغیر

میانجی دموکراسی نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بیشتر مطالعات انجام شده در رابطه با عوامل تأثیرگذار بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، به بررسی عوامل و متغیرهای خرد و درون شرکتی پرداخته‌اند و مطالعات کمتری اثر متغیرهای کلان اقتصادی و سیاسی رو مورد بررسی و کنکاش قرار داده‌اند؛ بنابراین، در این مطالعه، متغیر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، در مقیاس سال - کشور مورد اندازه‌گیری قرار می‌گیرد و برای این منظور از شاخص ارائه شده توسط یولبرگ (۲۰۰۹)^{۱۱} استفاده شده است که در مباحث پیش رو به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲. مرور ادبیات نظری و تدوین فرضیه‌ها

در چند دهه اخیر، تئوری نهادی از جایگاه ویژه‌ای در مطالعات سازمانی برخوردار گشته است (گلین و داوونو، ۲۰۲۳)^{۱۲}. تئوری نهادی بیان می‌دارد که نهادها، چه رسمی و چه غیررسمی تحت تأثیر یکدیگر بوده و قادر به تأثیرگذاری بر عملکردها، رفتارها و اقدامات خرد و درون شرکتی می‌باشند (پینهیرو و همکاران، ۲۰۲۳)^{۱۳} که می‌توان ازجمله آنها به مسئولیت اجتماعی شرکت اشاره کرد. از سوی دیگر، نهادها می‌توانند تحت تأثیر پارامترهای اقتصادی کلان باشند؛ ازاین‌رو، در این پژوهش، اثر دو پارامتر اقتصادی، یعنی درآمدهای رانتی و درآمدهای مالیاتی، بر میزان مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد براین‌اساس مدل مفهومی پژوهش به‌صورت زیر ترسیم می‌شود.

شکل ۱: الگوی مفهومی پژوهش

۲.۱. درآمدهای رانتی، دموکراسی و مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها

فرض اساسی این مطالعه بیان می‌دارد آنچه که منجر به توجه غیرپوششی، غیرنمایشی و فارغ از انگیزه‌های فرصت‌طلبانه به مباحث اجتماعی و زیست‌محیطی می‌شود، الزام باطنی به پاسخ‌گویی و وجود و ادراک حق پاسخ‌خواهی می‌باشد. منظور از الزام باطنی، ضرورتی است که شرکت‌های ذی‌ربط، فارغ از مباحث قانونی و کیفری، نسبت به مقوله مسئولیت اجتماعی، برای خود قائل می‌باشند؛ بنابراین، مفروض است که ایجاد فضای پاسخ‌خواهی و مطالبه‌گری، تأثیر معناداری بر میزان توجه به مباحث اجتماعی و زیست‌محیطی دارد. سهم درآمدهای ناشی از رانت و مالیات می‌تواند آثار متضادی بر خلق چنین فضایی داشته باشند؛ به عبارت دیگر، سهم بالای درآمدهای ناشی از رانت در کشورهای تحصیل‌دار یا رانتیر، منجر به استقلال مالی دولت تحصیل‌دار نسبت به مردم و وابستگی مالی مردم به دولت‌ها می‌شود؛ به عبارتی، با برجسته‌شدن نقش توزیع‌کنندگی ثروت توسط دولت، دولت‌های تحصیل‌دار، جهت جلب رضایت آحاد جامعه، متوسل به توزیع این ثروت در جامعه می‌شوند که غالباً با نواقص متعددی اجرا می‌شود، از جمله تخصیص یارانه‌ها به صورت غیرعادلانه و تمرکز بر گروه‌های خاص و پشتیبان دولت‌های تحصیل‌دار (نوروزی و عطایی، ۲۰۲۲)^{۱۴}. درواقع، مشروعیت در این کشورها از طریق توزیع رانت میان شهروندان تأمین می‌شود؛ بنابراین، حاکمان استبدادی طی قرارداد اجتماعی خود با شهروندان هیچ‌گونه مخالفتی را بر نمی‌تابند (شوکی، ۲۰۲۴)^{۱۵}.

آسلاکسن^{۱۶} در سال ۲۰۱۰ در پژوهش خود با استفاده از داده‌های مربوط به ۱۵۹ کشور، طی سال‌های ۱۹۷۲ الی ۲۰۰۲ نشان داد که درآمدهای ناشی از نفت، اثر منفی و معناداری بر سطح دموکراسی دارند. آسلاکسن و تورویک (۲۰۰۶)^{۱۷} در پژوهش دیگری، نشان داد که افزایش منابع رانتی منجر به ایجاد و افزایش تضاد مدنی می‌شود.

بنابراین، ناظر بر مباحث فوق، در صورت فراوانی رانت ناشی از منابع طبیعی، دولت الزامی مبنی بر پاسخ‌گویی نسبت به کارایی و اثربخشی اقدامات و مخارج خود ندارد؛ چراکه عملاً ابزار فشاری در اختیار مردم برای پاسخ‌خواهی وجود ندارد (السادک و بنهین، ۲۰۲۳)^{۱۸}. دوارجن (۲۰۱۹)^{۱۹} نیز در پژوهش خود بیان می‌دارد که کشورهای نفتی، نسبت به کشورهای غیر نفتی، تمایل بیشتری به تخصیص درآمدها به مخارج مصرفی دارند. تضعیف نظام مالیات‌ستانی به عنوان یک ابزار فشار تأثیرگذار از دیگر پیامدهای فراوانی درآمدهای رانتی می‌باشد؛ درواقع، شهروندان انگیزه‌ای جهت نظارت بر چگونگی مدیریت درآمدهای ناشی از منابع طبیعی ندارند (کوئستا،

(۲۰۲۱)؛ در چنین وضعیتی، دولت‌ها علاوه بر امتناع از پاسخ‌گویی، هر صدای مخالفی را به شدت سرکوب نموده، گروه‌های سرکوب تقویت شده و رسانه‌های آزاد به شدت مورد واکنش قرار می‌گیرند (دی سویسا و همکاران، ۲۰۲۲)^{۲۰} و نهادهای دموکراتیک و سازمان‌های مردم‌نهاد^{۲۱} به شدت تضعیف می‌شوند (گناشی و پری، ۲۰۰۸)^{۲۲}؛ بر همین اساس، به‌طور کلی، سطح دموکراسی تنزل یافته و نهاد دموکراسی تضعیف می‌شود (الساک و بنهین، ۲۰۲۳). توماس فریدمن (۲۰۰۶)^{۲۳}، این موضوع را با نظریه‌ای تحت عنوان قانون اول پتروپلیتیک^{۲۴} تبیین می‌نماید؛ بنابراین، کشورهای تحصیل‌دار همواره در معرض آشفتگی‌ها و بی‌ثباتی‌های سیاسی قرار دارند. کاپلی و همکاران (۲۰۲۳)^{۲۵} در مطالعه‌ای که با هدف بررسی پیامدهای مختلف وابستگی به نفت در کشورهای واردکننده و صادرکننده نفت از نظر ثبات سیاسی و با استفاده از داده‌های تابلویی ۱۵۵ کشور طی دوره زمانی ۱۹۹۵ الی ۲۰۱۹ انجام دادند، به این نتیجه دست یافتند که کشورهای واردکننده نفت از نظر سیاسی، در معرض آشفتگی‌های ژئوپلیتیکی قرار داشته و در مورد کشورهای صادرکننده نفت نیز فرضیه نفرین منابع تأیید می‌شود. دی سویسا و همکاران (۲۰۲۲) نیز در پژوهش خود که با استفاده از داده‌های ۱۵۰ کشور طی دوره زمانی ۱۹۶۰ الی ۲۰۱۴ انجام شد، نشان دادند که درآمدهای نفتی منجر به نهادهای اقتصادی ضعیف‌تر از لحاظ حق مالکیت خصوصی شده و فساد و سرکوب صداهای مخالف سیاسی را در پی خواهد داشت. تضعیف فضای پاسخ‌خواهی و پاسخ‌گویی نه تنها در روابط میان دولت و ملت تأثیرگذار بوده، بلکه منجر به تضعیف چنین فضایی در روابط خردتر از جمله روابط ذی‌نفعان و شرکت‌ها نیز می‌شود؛ علاوه بر این، در کشورهای تحصیل‌دار، بخش بزرگی از اقتصاد و شرکت‌ها در تسلط و سیطره دولت‌ها می‌باشد (صمدی و همکاران، ۱۳۹۱) که پاسخ‌خواهی از آنها در رابطه با پیامدهای اجتماعی و زیست‌محیطی اقداماتشان به مراتب دشوارتر می‌باشد.

علاوه بر این، در دولت‌های تحصیل‌دار، ممانعت قابل‌توجهی از جذب و رشد تکنولوژی‌ها و نوآوری‌های مبتنی بر انرژی‌های تجدیدپذیر نیز صورت می‌گیرد؛ چراکه این امر منجر به در معرض خطر قرار گرفتن رانت گروه‌های خاص بهره‌مند از درآمدهای رانتی می‌شود؛ بنابراین، به این طریق نیز مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها در چنین کشورهایی تضعیف می‌شود (صریحی و چرنی^{۲۶}، ۲۰۲۳)؛ دی سویسا و همکاران، ۲۰۲۲). بر همین اساس فرضیات اول و دوم پژوهش حاضر به صورت زیر تدوین می‌شوند.

فرضیه اول: درآمدهای رانتی اثر منفی و معناداری بر میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی

شرکت‌ها دارند.

فرضیه دوم: درآمدهای رانتي اثر منفی و معناداری بر میزان دموکراسی در کشورها دارند.

۲.۲. درآمدهای مالیاتی، دموکراسی و مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها

آربلاستر بیان می‌دارد که ازجمله شروط تحقق دموکراسی، وابستگی مالی دولت‌ها به مردم و استقلال مالی مردم نسبت به دولت‌ها می‌باشد (صمدی و همکاران، ۱۳۹۱). به عبارت دیگر، براساس تئوری قرارداد اجتماعی، پاسخ‌خواهی و مطالبه‌گری شهروندان، مستلزم وجود اهرم‌هایی است که مالیات یکی از این اهرم‌های قدرتمند می‌باشد (گناشی و پری، ۲۰۰۸).

در نقطه مقابل درآمدهای رانتي که منجر به استقلال مالی دولت‌ها نسبت به مردم و وابستگی مالی مردم نسبت به دولت می‌شوند، درآمدهای ناشی از مآخذ مالیاتی قرار دارند که منجر به وابستگی دولت‌ها نسبت به مردم و منابع مالی آنها می‌شوند. ایشاک و فرزندگان (۲۰۲۰)^{۲۷} در پژوهشی که با استفاده از داده‌های دو گروه کشور، با اقتصاد سایه بزرگ و متوسط انجام شد، نشان دادند علی‌رغم اینکه در کشورهایی با اقتصاد سایه بزرگ، کاهش درآمدهای نفتی نمی‌تواند منجر به افزایش درآمدهای مالیاتی شود، در کشورهایی با اقتصاد سایه متوسط، کاهش درآمدهای نفتی منجر به افزایش درآمدهای مالیاتی می‌شود. پژوهش روثل دام و همکاران (۲۰۲۳)^{۲۸} که با هدف بررسی رابطه پاسخ‌گویی و مالیات‌ستانی در ۴۷ کشور جنوب صحرای آفریقا طی بازه زمانی ۱۹۸۰ الی ۲۰۱۹ انجام شد، نشان داد که مالیات‌ستانی، اثر مثبت و معناداری بر میزان پاسخ‌گویی دارد. البته، رسولی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود که با استفاده از داده‌های ۱۰ کشور با درآمد نفتی بالا و ۲۱ کشور با درآمد نفتی متوسط در بازه زمانی ۱۹۸۰ الی ۲۰۱۸ انجام دادند، نشان دادند که افزایش درآمدهای نفتی و مالیاتی منجر به بهبود دموکراسی در کشورهای با سطح بالای درآمدهای نفتی می‌شود، اما در کشورهای با سطح متوسط درآمدهای نفتی، فرضیه نفرین منابع تأیید می‌شود.

در چنین فضایی سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای دموکراتیک نیز رشد و توسعه‌یافته و در مجموع منجر به شفافیت بیشتر و بالا رفتن سطح دموکراسی می‌شوند. نظارت جامعه بر نحوه خرج کرد منابع مالیاتی توسط دولت، بعضاً، از طریق همین نهادهای دموکراتیک و سازمان‌های مردم‌نهاد انجام می‌شود. رسانه‌های آزاد نیز در ایفای نقش مطالبه‌گری و پاسخ‌خواهی نقش بسزایی دارند. در کشورهای متکی به درآمدهای مالیاتی، باتوجه به نظارت شدید بر نحوه خرج کرد منابع مالی و

کنترل بودجه، دولت‌ها قادر به استفاده از این منابع جهت سرکوب مردم و نهادهای پاسخ‌خواه نمی‌باشند. به‌طور خلاصه، مالیات فرصت‌هایی را در راستای بهبود پاسخ‌گویی و حکمرانی مناسب در اختیار دولت‌ها قرار می‌دهد؛ چراکه دولت‌های متکی به مالیات، مستلزم چانه‌زنی با شهروندان جهت به‌دست آوردن امتیازاتی برای پیشبرد سیاست‌های خود، از این راه هستند (کنبلمن، ۲۰۱۷) ۲۹.

بنابراین، فضای پاسخ‌خواهی به‌عنوان یک الگو از روابط دولت - ملت به روابط خردتر مانند روابط شرکت و ذی‌نفعان نیز سرایت می‌کند و منجر به ایجاد الزام باطنی مبنی بر پاسخ‌گویی در شرکت‌ها شده و گروه‌های ذی‌نفع از جمله نهادهای دموکراتیک و سازمان‌های مردم‌نهاد حامی گروه‌های اجتماعی آسیب‌پذیر و محیط‌زیست نیز در فضایی مساعد، مطالبات خود را مطرح می‌کنند. از طرف دیگر، مالیات، خود نیز به‌عنوان یکی از ارکان بااهمیت در مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها تلقی می‌شود؛ به عبارت ساده‌تر، مالیات‌ها، فارغ از تأثیرات مثبت بر فضای پاسخ‌خواهی و پاسخ‌گویی، به‌خودی‌خود، یکی از عناصر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها می‌باشند.

از طرفی، فقدان درآمدهای رانتی، منجر به کوتاه شدن دست نهادها و سازمان‌های دولتی از اقتصاد و کاهش سهم شرکت‌های دولتی از اقتصاد می‌شود که این پدیده نیز متضمن پاسخ‌خواهی آسان‌تر می‌باشد. از طرف دیگر، کشورهای تحصیل‌داری که از رانت کمک‌های خارجی استفاده می‌نمایند، ممکن است از مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها با انگیزه‌های فرصت‌طلبانه، جهت کسب کمک‌های خارجی استفاده نمایند؛ درواقع، در چنین کشورهایی، پایبندی به مسئولیت‌های اجتماعی شرکت صرفاً به‌عنوان ابزاری جهت جذب کمک‌های خارجی بیشتر می‌باشد (نیلسون، ۲۰۲۳). براین اساس، فرضیات سوم و چهارم این پژوهش عبارتند از:

فرضیه سوم: درآمدهای مالیاتی، اثر مثبت و معناداری بر میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها دارند.

فرضیه چهارم: درآمدهای مالیاتی، اثر مثبت و معناداری بر سطح دموکراسی دارند.

۲.۳. دموکراسی و مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها

نظریه نهادی بیان می‌دارد که نهادها قادر به تأثیرگذاری بر عملکردها و اقدامات شرکت‌ها می‌باشند یا به عبارت دیگر، فعالیت شرکت در یک محیط ایزوله صورت نمی‌گیرد و تحت تأثیر عوامل متعدد خارجی می‌باشد (برتود، ۲۰۱۶) ۳۰؛ بنابراین، فضای پاسخ‌گویی و پاسخ‌خواهی حاکم بر سطح کلان و میان دولت - ملت بر روابط بین ذی‌نفعان و شرکت تسری می‌یابد. در همین راستا

نتایج پژوهش ویلیرز و مارکوس (۲۰۱۶)^{۳۱} نشان‌دهنده ارتباط مستقیم سطح دموکراسی با اثربخشی خدمات دولتی، محافظت از سرمایه‌گذاران، آزادی رسانه‌ها و مطبوعات، کیفیت قوانین و مقررات، میزان شفافیت و افشا اطلاعات مربوط به مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها می‌باشد. بر همین اساس فرضیه پنجم و ششم پژوهش عبارتند از:

فرضیه پنجم: دموکراسی، در اثرگذاری درآمدهای رانتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، نقش میانجی دارد.

فرضیه ششم: دموکراسی، در اثرگذاری درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، نقش میانجی دارد.

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، از لحاظ هدف اجرا، در گروه پژوهش‌های کاربردی جای داشته و از لحاظ نوع استدلال به کار گرفته شده جهت نتیجه‌گیری، از استدلال استقرایی استفاده می‌شود، داده‌ها گذشته‌نگر بوده و پژوهش به‌طور کلی، در زمره مطالعات کمی جای دارد. داده‌های مورد استفاده در این پژوهش، به‌صورت تابلویی و در سطح سال - کشور بوده و پس از جمع‌آوری از منابع و انجام محاسبات اولیه در نرم‌افزار اکسل، با استفاده از نرم‌افزار آماری استتا مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفته‌اند. جهت تشخیص الگوی مناسب جهت تخمین مدل‌ها، از آزمون‌های چاو و هاسمن و جهت بررسی هم خطی از عامل تورم واریانس (VIF) استفاده شده است. علاوه‌براین با استفاده از آزمون ریشه واحد دیکی فولر تعمیم‌یافته، مانایی متغیرها بررسی شد. علاوه‌براین، پس از بررسی فروض کلاسیک رگرسیون، جهت برطرف‌سازی مشکلات موجود، از دو روش حداقل مربعات تعمیم‌یافته امکان‌پذیر (FGLS) و تخمین زن تصحیح خطای استاندارد داده‌های تابلویی (PCSE) جهت تخمین مدل‌های آماری استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش، تمامی کشورها می‌باشند که پس از حذف کشورهایی که تعداد زیادی از داده‌های مربوط به آن‌ها مفقود می‌باشند، به نمونه آماری ۱۸۳ کشوری دست یافتیم. قلمرو زمانی پژوهش حاضر نیز دوره زمانی سال‌های ۲۰۱۵ الی ۲۰۲۳ می‌باشد.

۳.۱. الگوها و متغیرهای پژوهش

در این مطالعه، جهت بررسی اثر مستقیم درآمدهای رانتی و مالیاتی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها و دموکراسی که به‌ترتیب مربوط به فرضیات اول و دوم می‌باشند، از الگوی شماره (۱) و (۲) استفاده می‌شود:

$$csr_{i,t} = \alpha + \beta_1 rent_{i,t} (or tax_{i,t}) + \sum_{k=2}^{11} \beta_k controls_{k-1,i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1) \text{ الگوی}$$

$$democracy_{i,t} = \alpha + \beta_1 rent_{i,t} (or tax_{i,t}) + \sum_{k=2}^6 \beta_k controls_{k-1,i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2) \text{ الگوی}$$

$$csr_{i,t} = \alpha + \beta_1 democracy_{i,t} + \beta_2 rent_{i,t} (or tax_{i,t}) + \sum_{k=3}^{12} \beta_k controls_{k-1,i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3) \text{ الگوی}$$

جهت بررسی اثر غیرمستقیم دو متغیر درآمدهای رانتی و درآمدهای مالیاتی از طریق متغیر دموکراسی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها از مدل بارون و کنی (۱۹۸۶) استفاده می‌شود که براساس آن تحقق سه شرط جهت تأیید نقش میانجی لازم است که عبارتند از: (۱) معنادار بودن اثر متغیر مستقل بر متغیر وابسته که مربوط به فرضیات اول و سوم بوده و با الگوی (۱) مورد بررسی قرار گرفته‌اند، (۲) معنادار بودن اثر متغیر مستقل بر متغیر میانجی که مربوط به فرضیات دوم و چهارم بوده و با استفاده از الگوی (۲) مورد بررسی قرار گرفته‌اند و (۳) معنادار بودن اثر متغیر میانجی بر متغیر وابسته که مربوط به فرضیات پنجم و ششم بوده و با استفاده از الگوی (۳) مورد بررسی قرار گرفته است. در الگوهای فوق، $csr_{i,t}$ ، امتیاز مسئولیت اجتماعی شرکت‌های کشور i در سال t ، $democracy_{i,t}$ ، میزان دموکراسی کشور i در سال t ، $rent_{i,t}$ ، میزان درآمدهای ناشی از رانت منابع طبیعی کشور i در سال t ، $tax_{i,t}$ ، میزان درآمدهای مالیاتی کشور i در سال t و $controls_{k,i,t}$ ، متغیرهای کنترلی می‌باشند.

۳.۲. متغیر وابسته

متغیر وابسته در این پژوهش، مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها می‌باشد، جهت اندازه‌گیری این متغیر از شاخص طراحی شده توسط یولبرگ (۲۰۰۹) استفاده شده است. در این شاخص، از

تعدادی از شاخص‌های معتبر در زمینه مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها استفاده شده است که با استفاده از تولید ناخالص داخلی کشورها، استاندارد شده است و در نهایت امتیاز مربوط به هر سال - کشور محاسبه می‌شود. رابطه (۱)، نحوه محاسبه امتیاز مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت را نشان می‌دهد.

$$CSR_{i,t} = \sum_{j=1}^9 \frac{\left(\frac{\text{تعداد شرکت های کشور } i \text{ که در سال } t \text{ در شاخص } j \text{ قرار دارند}}{\text{تعداد کل شرکت های تمام کشورها که در سال } t \text{ در شاخص } j \text{ قرار دارند}} \right)}{\left(\frac{\text{تولید ناخالص داخلی کشور } i \text{ در سال } t}{\text{تولید ناخالص داخلی کل ها کشور در سال } t} \right)} \quad \text{رابطه (۱)}$$

شاخص‌های معتبر مورد استفاده جهت امتیاز مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در هر سال - کشور عبارتند از: (۱) شاخص پایداری داو جونر، (۲) global 100، (۳) UN global compact، (۴) Words most ethical، (۵) ISO 14001، (۶) Global reporting initiative (GRI)، (۷) SA8000، (۸) The world business council for sustainable companies، (۹) The carbon clean 200 و development. لازم به ذکر است، داده‌های مربوط به هر کدام از شاخص‌های اشاره شده در فوق، با استخراج از گزارش‌های سالانه هر یک از شاخص‌ها یا از پایگاه‌های داده مربوط به این شاخص‌ها جمع‌آوری می‌شود. از مهم‌ترین ویژگی‌های شاخص‌های مورد استفاده در این سنجش آن است که هیچ‌گونه محدودیتی براساس ملیت یا منطقه جغرافیایی جهت عضویت یا حضور در رتبه‌بندی این شاخص‌ها وجود ندارد؛ به عبارت ساده تر شرکت‌ها از هر کشور مبدا، مشروط به احراز شرایط فنی مطرح شده از طرف این شاخص‌ها می‌توانند در لیست‌های منتشر شده توسط این شاخص‌ها حضور داشته باشند. در نهایت صورت کسر با استفاده از نسبت تولید ناخالص داخلی کشور مورد نظر به تولید ناخالص داخلی تمام کشورهای موجود در نمونه استاندارد می‌شود، تا اثر اندازه اقتصاد در محاسبات امتیازها لحاظ شود و امتیازها براین اساس تعدیل شده تا سویه یا جانب‌داری به نفع اقتصادهای بزرگتر نداشته باشد. همان‌طور که مشخص است، امتیازهای محاسبه شده با استفاده از این شاخص به صورت نسبی بوده و در صورت تغییر در تعداد کشورهای نمونه دستخوش تغییر خواهند شد. نکته دیگر آنکه صفر بودن تعداد شرکت‌های مربوط به یک کشور، در هر یک از شاخص‌های ۹ گانه به معنای آن است که هیچ شرکتی از مبدا

کشور مذکور حائز شرایط عضویت یا حضور در شاخص مورد نظر نبوده است؛ بنابراین، در محاسبات مربوط به این سنجه هیچ داده مفقودی وجود ندارد.

۳.۳. متغیر مستقل

در این پژوهش، از دو متغیر مستقل در الگوهای جداگانه استفاده شده است که عبارتند از درآمدهای ناشی از رانت منابع طبیعی که با نماد (rent) نشان داده می‌شود و درآمدهای مالیاتی که با نماد (tax) نشان داده می‌شود. داده‌های مربوط به این دو متغیر، از پایگاه داده شاخص‌های توسعه جهانی بانک جهانی جمع‌آوری شده است. برای متغیر درآمدهای رانتی ناشی از منابع طبیعی، از جمع درآمدهای ناشی از منابع طبیعی مانند نفت، گاز، زغال سنگ و سایر منابع طبیعی که با استفاده از تولید ناخالص داخلی در همان سال-کشور استاندارد شده است، استفاده شده است؛ به عبارتی، سهم درآمدهای رانتی در تولید ناخالص داخلی، به عنوان سنجه این متغیر مورد استفاده قرار گرفته است؛ علاوه بر این، برای اندازه‌گیری درآمدهای مالیاتی نیز از سهم درآمدهای مالیاتی در تولید ناخالص داخلی در همان سال-کشور استفاده شده است.

۳.۴. متغیر میانجی

متغیر میانجی در این پژوهش، سطح دموکراسی کشورها می‌باشد که با نماد (democracy) نمایش داده می‌شود. جهت اندازه‌گیری این متغیر، از داده‌های شاخص دموکراسی یکپارچه توسط واحد اطلاعات اکونومیست (the economist intelligence unit) تهیه می‌شود، استفاده شده است. این داده‌ها در دامنه صفر تا ده به ترتیب برای کمترین و بالاترین سطح دموکراسی متغیر می‌باشند. داده‌های مربوط به این متغیر، هم از طریق پایگاه داده‌ی گروه اکونومیست و هم از طریق گزارشات سالانه‌ی این شاخص قابل استخراج می‌باشند. این شاخص با استفاده از پرسشنامه‌ی ۶۰ سوالی با پرسش‌های دو امتیازی (۰ و ۱) و سه امتیازی (۰، ۱ و ۲) در پنج گروه کلی و با استفاده از نظرات متخصصین به اندازه‌گیری امتیاز دموکراسی در هر سال - کشور می‌پردازد. این پنج گروه کلی عبارتند از ۱. فرآیند رای‌گیری و پلورالیزم، ۲. نحوه عملکرد دولت، ۳. مشارکت سیاسی، ۴. فرهنگ سیاسی و ۵. آزادی‌های مدنی. جمع امتیازها در هر ۵ گروه در مقیاس ۰ تا ۱۰ استاندارد شده و در نهایت میانگین امتیازهای ۵ گروه مذکور به عنوان امتیاز دموکراسی هر سال - کشور در نظر گرفته می‌شود.

۳.۵. متغیرهای کنترلی

در این پژوهش، باتوجه به اینکه در الگوهای مورد بررسی دو متغیر به‌طور جداگانه در جایگاه متغیر وابسته قرار دارند، با دو گروه متغیر کنترلی مواجه هستیم؛ گروه اول شامل متغیرهایی می‌باشد که اثر آن‌ها بر دموکراسی کنترل می‌شود و گروه دوم متغیرهایی می‌باشند که اثر آن‌ها بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها کنترل می‌شود. البته در این میان اثر متغیر آزادی مطبوعات، فساد و بیکاری بر هر دو متغیر وابسته کنترل می‌شود. در ادامه توضیحاتی در خصوص این متغیرها ارائه شده است. متغیرهای کنترلی دموکراسی به شرح ذیل می‌باشند.

بیکاری با نماد (unemp) که با استفاده از نرخ بیکاری منتشر شده توسط پایگاه داده شاخص‌های توسعه جهانی بانک جهانی اندازه‌گیری می‌شود (پیمنتال، برانکا و لوپز، ۲۰۱۶). شهرنشینی با نماد (urban) که از طریق درصد جمعیت شهرنشین به کل جمعیت محاسبه می‌شود. داده‌های مربوط به این متغیر نیز از پایگاه داده شاخص‌های توسعه جهانی بانک جهانی جمع‌آوری شده است (چیسادزا و بیتنکورت، ۲۰۱۹). صنعتی شدن (چیسادزا و بیتنکورت، ۲۰۱۹) به نماد (indus) که با استفاده از شاخص عملکرد صنعتی رقابتی که توسط سازمان توسعه صنعتی سازمان ملل متحد منتشر می‌شود، اندازه‌گیری شده است. فساد مسئولین حکومتی با نماد (corru) که با استفاده از گزارشات سالانه شاخص ادراک فساد توسط سازمان بین‌الملل شفافیت اندازه‌گیری می‌شود (باگن، بادی و مکینتاش، ۲۰۰۷) و آزادی مطبوعات با نماد (press) که با استفاده از گزارشات سالانه خبرنگاران بدون مرز اندازه‌گیری می‌شود (ویلیرز و مارکوس، ۲۰۱۶). توسعه بازار سرمایه که با استفاده از لگاریتم نسبت سرمایه بازار به تولید ناخالص داخلی، با نماد (Imcr)، لگاریتم نسبت ارزش کل سهام معامله شده به تولید ناخالص داخلی با نماد (lstr) و نسبت گردش سهام معامله شده با نماد (tr)، اندازه‌گیری می‌شود (مهددی و آگاروال، ۲۰۰۴)؛ داده‌های مربوطه از پایگاه داده توسعه مالی جهانی (global financial development) از سری شاخص‌های بانک جهانی استخراج شده است. حقوق مالکیت (سینگر، ۲۰۱۳) با نماد (ipri) که با استفاده از شاخص بین‌المللی حقوق مالکیت اندازه‌گیری می‌شود. این شاخص، به اندازه‌گیری امتیاز هر سال کشور در سه حوزه محیط حقوقی و سیاسی، حقوق مالکیت فیزیکی و حقوق مالیت فکری می‌پردازد که هر کدام شامل تعدادی مولفه می‌باشند که مجموع آن‌ها به ۱۱ مولفه می‌رسد. علاوه بر این اطلاعات مربوط به این مولفه‌ها سالانه از طریق نظرسنجی جمع‌آوری شده و پس از انجام محاسبات، در قالب امتیاز برای هر سال-کشور منتشر می‌شود (احمدیان و همکاران، ۱۴۰۱). ثبات سیاسی با نماد

(lps) که داده‌های این شاخص نیز از پایگاه داده شاخص‌های توسعه بانک جهانی جمع آوری شد. توسعه مالی کشورها با نماد (fidev) با استفاده از نسبت اعتبار داخلی اعطایی به بخش خصوصی توسط بانک‌ها به تولید ناخالص داخلی اندازه‌گیری می‌شود (عرب و همکاران، ۱۴۰۰)، داده‌های مربوط به این متغیر نیز از پایگاه داده شاخص‌های توسعه بانک جهانی استخراج شد. متغیرهای کنترلی مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها نیز عبارتند از بیکاری با نماد (unemp)، فساد مسئولین دولتی (corru)، آزادی مطبوعات (press)، آزادی اقتصادی با نماد (ecof) که با استفاده از شاخص آزادی اقتصادی بنیاد هریتیج اندازه‌گیری می‌شود (باگن و همکاران، ۲۰۰۷). اثر بخشی دولت با نماد (Ingoveff) که با استفاده از لگاریتم طبیعی شاخص اثربخشی دولت از شاخص‌های پایگاه داده شاخص‌های توسعه جهانی بانک جهانی اندازه‌گیری می‌شود. کیفیت قانون‌گذاری با نماد (lnregquality) که با استفاده از لگاریتم طبیعی شاخص اثربخشی دولت از شاخص‌های پایگاه داده شاخص‌های توسعه جهانی بانک جهانی اندازه‌گیری می‌شود. (ویلیرز و مارکوس، ۲۰۱۶)، ارتباط با اقتصاد جهانی که با استفاده از سه نسبت که عبارتند از: نسبت مبادلات کالا به تولید ناخالص داخلی با نماد (trade) و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به تولید ناخالص داخلی با نماد (fdi) و ناخالص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به تولید ناخالص داخلی با نماد (gfdi) که از طریق جمع قدر مطلق ورودی و خروجی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی که هر سه با تولید ناخالص داخلی استاندارد شده‌اند، اندازه‌گیری می‌شوند. داده‌های مربوط به این متغیرها از شاخص‌های توسعه جهانی بانک جهانی جمع‌آوری شده‌اند (باگن و همکاران، ۲۰۰۷) و در نهایت عملکرد زیست‌محیطی با نماد (epi) که از طریق شاخص عملکرد زیست‌محیطی که توسط مرکز قوانین و سیاست‌های زیست‌محیطی ییل به صورت گزارشی شامل رتبه‌بندی و امتیاز دهی کشورها، منتشر می‌شود، اندازه‌گیری می‌شوند (ویلیرز و مارکوس، ۲۰۱۶) داده‌ها و گزارش مربوطه از درگاه اینترنتی این مرکز قابل استخراج می‌باشند.

۴. یافته‌های پژوهش

۴.۱. آمار توصیفی

آمار توصیفی مربوط به متغیرهای پژوهش در نگاره (۲) ارائه شده است. بیشترین مقدار محاسبه شده برای متغیر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها عدد ۸۷/۵۵ و کمترین امتیاز مقدار صفر می‌باشد. میانگین محاسبه شده برای این متغیر، عدد ۶/۲۹۸ می‌باشد و مقدار محاسبه شده برای

چولگی حاکی از عدم تقارن توزیع این متغیر و کشیدگی به سمت مقادیر بالاتر می‌باشد.

نگاره ۲: آمار توصیفی متغیرهای پژوهش

نماد	میانگین	میانه	انحراف معیار	بیشینه	کمینه	چولگی	کشیدگی
csr	6/298	2/172	9/856	87/55	0	2/859	13/656
rent	5/343	1/716	۷/۹۴۰	61/035	0	2/296	9/47
tax	16/559	16/092	6/437	37/613	0	0/12	2/954
democracy	5/524	5/74	2/213	9/93	0/26	-0/102	1/983
urban	60/379	61/53	22/81	100	12/078	0	2/09
indus	0/07	0/03	0/093	0/506	0	1/996	6/737
unemp	7/489	5/546	5/589	34/007	0/1	1/412	4/903
corru	43/986	39	18/889	91	8	0/634	2/523
ecof	61/532	61/081	9/994	90/2	24/7	0/01	3/316
lngoveff	3/608	3/863	0/902	4/605	-0/742	-1/528	5/677
lnregquality	3/626	3/853	0/868	4/605	-0/742	-1/524	6/046
press	64/781	67/95	15/528	95/18	18/51	-0/582	2/951
trade	91/101	76/848	60/714	402/46	2/208	2/493	10/845
fdi	6/401	2/466	46/685	1509/002	-360/353	23/215	718/615
gfdi	14/178	3/86	95/117	3018/004	0	23/806	707/032
epi	53/573	51/32	17/113	90/68	15/47	0/206	2/104
lmcr	3/69	3/77	1/16	7/48	-2/54	-1/03	8/39
lstr	1/66	1/98	2/38	6/79	-7/06	-0/51	3/03
tr	36/07	18/58	53/23	480/29	0/05	3/57	21/32
fidev	51/41	42/99	40/72	287/36	2/22	1/71	7/30
lps	4/14	4/19	0/29	4/53	3/06	-1/30	4/73
ipri	5/35	5/20	1/70	8/71	0/00	-0/62	4/58

۴.۲. آزمون‌های تشخیص الگوی مناسب جهت تخمین

جهت تشخیص الگوی مناسب برای تخمین مدل‌ها، در وهله اول از آزمون چاو جهت تشخیص برتری الگوی اثرات ثابت یا اثرات مشترک (pooled) استفاده شد و سپس با استفاده از آزمون هاسمن، الگوی مناسب بین اثرات ثابت و تصادفی مشخص شد. نتایج مربوط به این آزمون‌ها در نگاره شماره (۳) ارائه شده است.

نگاره ۳: آزمون‌های تشخیص الگوی مناسب

الگوها	متغیر مستقل	آزمون چاو			آزمون هاسمن		
		آماره	احتمال	نتیجه	آماره	احتمال	نتیجه
الگو (۱)	rent	۹۸/۰۶	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت	۴۳/۷۲	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت
	tax	۹۰/۹۸	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت	۷۲/۵۵	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت
الگو (۲)	rent	۹۸/۴۳	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت	۳۲/۷۱	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت
	tax	۹۲/۴۵	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت	۴۴/۷۵	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت
الگو (۳)	rent	۸۰/۳۸	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت	۲۸۷/۱۳	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت
	tax	۹۲/۷۰	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت	۳۳/۸۷	۰/۰۰	برتری اثرات ثابت

۴.۳. آزمون ریشه واحد جهت بررسی مانایی متغیرها

نتایج آزمون دیکی فولر در نگاره شماره (۴) ارائه شده است. لازم به ذکر است همان‌طور که در این جدول مشخص شده است، آماره دیکی فولر برای برخی از متغیرها در سطح معنادار بوده و برای برخی دیگر از متغیرها در تفاضل مرتبه اول معنادار شده است.

نگاره ۴: آزمون‌های تشخیص الگوی مناسب

الگوها	وقفه	با عرض از مبدا			با عرض از مبدا و روند		
		آماره	احتمال	نتیجه	آماره	احتمال	نتیجه
csr	lags(1)	5/43	0/00	مانا	2/75	0/00	مانا
rent	lags(1)	19/80	0/00	مانا	138/13	0/00	مانا
tax	lags(0)	18/42	0/00	مانا	8/45	0/00	مانا
democracy	lags(0)	10/77	0/00	مانا	1/67	0/00	مانا
unemp	lags(1)	21/32	0/00	مانا	6/46	0/00	مانا

الگوها	وقفه	با عرض از مبدا			با عرض از مبدا و روند		
		آماره	احتمال	نتیجه	آماره	احتمال	نتیجه
corru	lags(0)	26/55	0/00	مانا	26/70	0/00	مانا
ecof	lags(0)	17/15	0/00	مانا	3/23	0/00	مانا
lngoveff	lags(0)	19/17	0/00	مانا	7/53	0/00	مانا
lnregqualiy	lags(0)	23/95	0/00	مانا	15/74	0/00	مانا
press	lags(0)	11/69	0/00	مانا	1/76	0/00	مانا
trade	lags(0)	21/48	0/00	مانا	4/20	0/00	مانا
fdi	lags(0)	69/70	0/00	مانا	107/58	0/00	مانا
gfdi	lags(0)	97/49	0/00	مانا	257/7	0/00	مانا
epi	lags(0)	20/57	0/00	مانا	18/24	0/00	مانا
hdi	lags(1)	10/32	0/00	مانا	23/16	0/00	مانا
urban	lags(0)	124/96	0/00	مانا	16/12	0/00	مانا
indus	lags(1)	3/63	0/00	مانا	15/75	0/00	مانا
lngdp	lags(1)	13/53	0/00	مانا	6/92	0/00	مانا
lmcr	lags(0)	13/72	0/00	مانا	18/69	0/00	مانا
lstr	lags(0)	8/11	0/00	مانا	11/43	0/00	مانا
tr	lags(0)	14/95	0/00	مانا	21/04	0/00	مانا
fidev	lags(1)	18/51	0/00	مانا	2/94	0/00	مانا
lps	lags(0)	19/22	0/00	مانا	11/58	0/00	مانا
ipri	lags(0)	22/87	0/00	مانا	12/83	0/00	مانا

۴.۴. بررسی فرض همسانی واریانس و عدم خودهمبستگی

جهت بررسی دو فرض همسانی واریانس‌ها و همچنین خودهمبستگی، به‌ترتیب از آزمون‌های والد تعدیل‌شده و ولدریج استفاده شده است. نتایج این آزمون‌ها در نگاره شماره (۵) ارائه شده است. نتایج این آزمون‌ها نشان‌دهنده رد هر دو فرض مذکور و وجود ناهمسانی واریانس و خودهمبستگی می‌باشند.

نگاره ۵: آزمون‌های والد تعدیل‌شده و ولد ریج

الگوها	متغیر مستقل	آزمون والد تعدیل‌شده			آزمون ولد ریج		
		آماره	احتمال	نتیجه	آماره	احتمال	نتیجه
الگوی (۱)	rent	8/2e+33	0/00	مشکل ناهمسانی واریانس‌ها	54/352	0/00	مشکل خودهمبستگی
	tax	5/6e+33	0/00	مشکل ناهمسانی واریانس‌ها	56/79	0/00	مشکل خودهمبستگی
الگوی (۲)	rent	7/8e+31	0/00	مشکل ناهمسانی واریانس‌ها	40/27	0/00	مشکل خودهمبستگی
	tax	3/0e+32	0/00	مشکل ناهمسانی واریانس‌ها	53/97	0/00	مشکل خودهمبستگی
الگوی (۳)	rent	3/5e+32	0/00	مشکل ناهمسانی واریانس‌ها	60/01	0/00	مشکل خودهمبستگی
	tax	4/2e+32	0/00	مشکل ناهمسانی واریانس‌ها	39/96	0/00	مشکل خودهمبستگی

۴.۵. تخمین نهایی فرضیات

همان‌طور که پیش از نیز اشاره شده تخمین نهایی فرضیات پژوهش با استفاده از روش‌های حداقل مربعات تعمیم‌یافته امکان‌پذیر (FGLS) و تخمین زن تصحیح خطای استاندارد داده‌های تابلویی (PCSE) انجام شده است. نتایج حاصل از تخمین مدل (۱) به‌طور جداگانه برای هر یک از متغیرهای مستقل که به‌ترتیب مربوط به فرضیات اول و سوم می‌باشد در نگاره‌های (۶) و (۷) ارائه شده است. علاوه‌براین جهت بررسی هم خطی بین متغیرها نتایج مربوط به عامل تورم واریانس (VIF) نیز در این جداول ارائه شده است.

نگاره ۶: تخمین نهایی فرضیه اول

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: csr
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
1/351	0/00	-6/64	0/018	-0/121	0/00	-8/403	0/011	-0/095	rent
1/086	0/322	0/99	0/03	0/03	0/00	5/024	0/014	0/073	unemp
5/583	0/00	8/68	0/033	0/287	0/00	15/27	0/013	0/2	corru
5/257	0/295	1/05	0/039	0/041	0/894	0/133	0/017	0/002	ecof
6/101	0/688	-0/4	0/478	-0/192	0/003	3/007	0/233	0/702	lngoveff

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: csr
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
6/654	0/118	-1/57	0/459	-0/718	0/665	-0/432	0/245	-0/106	lnregquality
2/293	0/00	4/27	0/018	0/076	0/00	5/595	0/01	0/058	press
1/614	0/123	1/54	0/007	0/011	0/00	4/454	0/003	0/011	trade
9/349	0/508	-0/66	0/02	-0/013	0/244	-1/165	0/012	-0/014	fdi
9/79	0/721	0/36	0/011	0/004	0/343	0/949	0/007	0/007	gfdi
3/707	0/035	2/11	0/011	0/023	0/064	1/851	0/004	0/008	epi
	0/00	-5/56	1/966	-10/921	0/00	-10/8	0/937	-10/115	Constant
□	0/00			467/9	0/00			1438/7	آماره χ^2

نگاره (۷). تخمین نهایی فرضیه سوم

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: csr
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
1/811	0/14	1/48	0/051	0/075	0/00	4/369	0/018	0/08	tax
1/178	0/362	-0/91	0/028	-0/025	0/12	1/557	0/012	0/019	unemp
5/628	0/00	8/02	0/035	0/284	0/00	18/091	0/013	0/232	corru
5/202	0/404	0/83	0/044	0/037	0/74	-0/332	0/016	-0/005	ecof
6/288	0/726	-0/35	0/621	-0/217	0/001	3/37	0/235	0/792	lngoveff
6/864	0/311	1/01	0/588	0/596	0/355	0/926	0/231	0/214	lnregquality
2/569	0/102	1/63	0/019	0/032	0/01	2/587	0/008	0/021	press
1/717	0/548	0/6	0/008	0/005	0/069	1/817	0/002	0/005	trade
1/817	0/112	-1/59	0/01	-0/016	0/03	-2/171	0/007	-0/015	fdi
2/171	0/313	1/01	0/006	0/006	0/212	1/248	0/005	0/006	gfdi
3/898	0/182	1/33	0/011	0/014	0/095	1/67	0/004	0/007	epi
	0/00	-6/5	1/876	-12/192	0/00	-13/401	0/767	-10/279	Constant
	0/00			488/01	0/00			1637/9	آماره χ^2

نتایج حاصل از آزمون فرضیات اول و سوم با استفاده از هر دو روش FGLS و PCSE نشان می‌دهد که نسبت درآمدهای ناشی از رانت منابع طبیعی به تولید ناخالص داخلی، اثر منفی و معنادار بر میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها دارد و درمقابل، نسبت درآمدهای مالیاتی به تولید ناخالص داخلی، با استفاده از روش FGLS، اثر مثبت و معناداری بر میزان مسئولیت‌پذیری

اجتماعی شرکت‌ها داشته در صورتیکه اثر این متغیر با استفاده از روش PCSE، بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها معنادار نشده است. در ادامه، نتایج تخمین الگوی (۲) که مربوط به فرضیات دوم و چهارم می‌باشد، در نگاره‌های (۸) و (۹) ارائه شده است.

نگاره ۸: تخمین نهایی فرضیه دوم

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: democracy
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
1/505	0/00	-13/11	0/007	-0/094	0/00	-18/484	0/005	-0/099	rent
2/406	0/00	26/4	0/003	0/088	0/00	31/196	0/003	0/079	press
4/27	0/039	2/06	0/916	1/887	0/00	4/026	0/59	2/375	hdi
1/965	0/032	-2/14	0/003	-0/007	0/185	-1/327	0/002	-0/003	urban
2/598	0/212	1/25	0/532	0/664	0/184	1/329	0/361	0/48	indus
4/661	0/147	1/45	0/081	0/117	0/142	1/467	0/052	0/076	lmcr
6/583	0/015	2/42	0/041	0/1	0/00	3/898	0/025	0/097	lstr
2/821	0/72	-0/36	0/001	0/00	0/167	-1/38	0/001	-0/001	tr
2/436	0/04	-2/06	0/001	-0/002	0/01	-2/566	0/001	-0/001	fidev
3/182	0/003	3/02	0/283	0/855	0/00	3/956	0/151	0/597	lps
4/311	0/764	0/3	0/048	0/015	0/472	-0/719	0/031	-0/022	ipri
6/364	0/298	-1/04	0/006	-0/007	0/709	0/373	0/003	0/001	corru
	0/00	-4/29	0/946	-4/061	0/00	-5/113	0/594	-3/039	Constant
	0/00			3093/9	0/00			5637/8	آماره χ^2

نگاره ۹: تخمین نهایی فرضیه چهارم

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: democracy
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
1/695	0/00	3/43	0/01	0/036	0/00	3/135	0/006	0/02	tax
2/771	0/00	17/64	0/005	0/087	0/00	18/509	0/004	0/07	press
4/105	0/02	2/33	1/13	2/633	0/00	3/811	0/85	3/239	hdi
1/612	0/146	-1/45	0/005	-0/007	0/17	1/373	0/003	0/004	urban
2/632	0/04	2/05	0/637	1/31	0/832	0/212	0/416	0/088	indus
4/406	0/247	1/16	0/1	0/115	0/58	0/554	0/065	0/036	lmcr
6/408	0/115	1/57	0/051	0/08	0/001	3/196	0/031	0/099	lstr
3/051	0/359	-0/92	0/001	-0/001	0/079	-1/754	0/001	-0/001	tr

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: democracy
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
1/906	0/636	0/47	0/001	0/001	0/371	-0/895	0/001	-0/001	fidev
3/213	0/00	3/68	0/316	1/164	0/002	3/058	0/209	0/639	lps
3/651	0/684	0/41	0/041	0/016	0/905	-0/119	0/031	-0/004	ipri
6/051	0/01	-2/58	0/006	-0/016	0/257	1/133	0/004	0/004	corru
	0/00	-4/73	1/362	-6/44	0/00	-4/875	0/905	-4/412	Constant
	0/00			1349/4	0/00			2792/0	آماره χ^2

نتایج حاصل از تخمین نهایی فرضیات دوم و چهارم نشان می‌دهد که درآمدهای ناشی از رانت منابع طبیعی با استفاده از هر دو روش FGLS و PCSE، اثر منفی و معناداری بر سطح دموکراسی کشورها دارد و درمقابل، درآمدهای مالیاتی، اثر مثبت و معناداری بر سطح دموکراسی کشورها دارند؛ بنابراین ضمن تأیید فرضیات دوم و چهارم پژوهش، فرضیه نفرین منابع نیز تأیید می‌شود. در ادامه در نگاره‌های (۱۰) و (۱۱) نتایج تخمین نهایی فرضیات پنجم و ششم پژوهش ارائه شده است.

نگاره ۱۰: تخمین نهایی فرضیه پنجم

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: csr
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
5/879	0/00	13/49	0/173	2/337	0/00	20/651	0/084	1/731	democracy
1/603	0/053	-1/94	0/017	-0/033	0/00	-3/693	0/009	-0/034	rent
1/096	0/691	0/4	0/026	0/01	0/004	2/847	0/014	0/039	unemp
5/663	0/00	8/06	0/031	0/25	0/00	12/344	0/011	0/141	corru
5/319	0/395	0/85	0/043	0/037	0/297	1/043	0/017	0/018	ecof
6/325	0/00	-3/55	0/509	-1/804	0/057	-1/903	0/22	-0/42	lngoveff
6/714	0/00	-3/92	0/414	-1/624	0/00	-3/965	0/199	-0/79	lnregquality
3/697	0/00	-4/61	0/019	-0/089	0/00	-6/373	0/01	-0/061	press
1/665	0/153	1/43	0/007	0/01	0/00	6/675	0/002	0/016	trade
9/35	0/342	-0/95	0/02	-0/019	0/07	-1/813	0/011	-0/019	fdi
9/809	0/59	0/54	0/011	0/006	0/15	1/441	0/007	0/01	gfdi
3/82	0/284	1/07	0/01	0/011	0/492	0/687	0/004	0/003	epi
	0/437	-0/78	1/877	-1/458	0/00	-4/432	0/864	-3/828	Constant
	0/00			538/8	0/00			1833/5	آماره χ^2

نگاره (۱۱). تخمین نهایی فرضیه ششم

VIF	روش PCSE				روش FGLS				dep var: csr
	احتمال	T	STD	ضریب	احتمال	T	STD	ضریب	متغیرها
5/303	0/00	10/34	0/196	2/026	0/00	15/528	0/092	1/428	democracy
1/823	0/374	0/89	0/052	0/047	0/021	2/316	0/02	0/046	tax
1/205	0/994	-0/01	0/037	0/00	0/446	0/763	0/018	0/014	unemp
5/707	0/00	7/12	0/034	0/242	0/00	12/748	0/013	0/16	corru
5/271	0/306	1/02	0/047	0/049	0/65	-0/454	0/018	-0/008	ecof
6/535	0/031	-2/16	0/658	-1/419	0/868	0/166	0/289	0/048	lngoveff
7/052	0/013	-2/47	0/548	-1/353	0/001	-3/199	0/24	-0/768	lnregquality
4/105	0/013	-2/47	0/025	-0/061	0/004	-2/882	0/01	-0/03	press
1/785	0/536	0/62	0/009	0/005	0/012	2/517	0/003	0/008	trade
1/818	0/111	-1/59	0/01	-0/016	0/041	-2/04	0/007	-0/015	fdi
2/189	0/384	0/87	0/006	0/005	0/097	1/658	0/005	0/008	gfdi
3/93	0/201	1/28	0/011	0/014	0/338	0/958	0/004	0/004	epi
	0/016	-2/42	2/07	-5/007	0/00	-5/903	0/909	-5/368	Constant
	0/00			447/1	0/00			1089/8	آماره χ^2

نتایج تخمین نهایی مدل‌ها با استفاده از هر دو روش FGLS و PCSE نشان می‌دهد، در رگرسیونی با کنترل اثر درآمدهای رانتی، دموکراسی اثر مثبت و معناداری بر میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها دارد. همچنین در رگرسیونی با کنترل اثر درآمدهای مالیاتی، دموکراسی اثر مثبت و معناداری بر میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها دارد. بنابراین، با تکیه بر مدل بارون و کنی (۱۹۸۶)، ناظر بر نتایج فرضیات اول، دوم و پنجم، اثر غیرمستقیم درآمدهای رانتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها از طریق متغیر میانجی دموکراسی تأیید می‌شود، در نقطه مقابل، نتایج فرضیات سوم، چهارم و ششم با استفاده از روش FGLS، باتوجه به مدل بارون و کنی (۱۹۸۶) ضمن تأیید اثر مثبت و معنادار درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، اثر غیرمستقیم این متغیر باتوجه با نقش میانجی دموکراسی را تأیید می‌کنند؛ به‌این‌صورت که با افزایش درآمدهای مالیاتی، سطح دموکراسی کشور افزایش یافته و در نتیجه با افزایش دموکراسی، فضای دموکراتیک به سطح شرکت - ذی‌نفعان نیز سرایت کرده و منجر به تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها می‌شود؛ اما باتوجه به عدم معناداری اثر درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها (فرضیه سوم)، با استفاده از روش PCSE، شرط اول مبنی بر معنادار بودن اثر

متغیر مستقل بر متغیر وابسته، از شروط سه گانه مدل بارون و کنی (۱۹۸۶) رد شده و بنابراین نقش میانجی دموکراسی در اثر گذاری درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها در سطح کشور را نمی توان تأیید کرد.

۴.۶. آزمون سوبل و ارزیابی شمول واریانس (VAF)

نتایج آزمون سوبل با استفاده از سایت های محاسبه آنلاین و ضرایب به دست آمده از روش PCSE، نشان می دهد که آماره Z ، برای نقش میانجی دموکراسی در اثر گذاری غیرمستقیم درآمدهای ناشی از رانت منابع طبیعی بر مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها، مقدار $14/27$ - و معنادار می باشد. همچنین، آماره Z سوبل، برای نقش میانجی دموکراسی در اثر گذاری غیرمستقیم درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها، مقدار $۳/۲۵$ و معنادار می باشد؛ بنابراین، نقش میانجی دموکراسی در هر دو رابطه تأیید می شود.

نتایج بررسی شمول واریانس با استفاده از ضرایب روش PCSE، مقدار VAF برای نقش میانجی دموکراسی در اثر غیرمستقیم درآمدهای رانتی بر مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها، $۰/64$ می باشد. و مقدار این آماره برای نقش میانجی دموکراسی در اثر غیرمستقیم درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها، باتوجه به عدم معناداری ضریب مسیر اثر درآمدهای مالیاتی بر مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها، مورد محاسبه قرار نگرفت.

۵. نتیجه گیری و پیشنهادها

نتایج آزمون های آماری با استفاده از روش FGLS نشان دهنده اثر مثبت و معنادار درآمدهای مالیاتی بر میزان مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها، در سطح کشور می باشند. همچنین اثر غیرمستقیم این متغیرها از طریق دموکراسی بر مسئولیت اجتماعی شرکت ها نیز براساس مدل بارون و کنی (۱۹۸۶) و همچنین آزمون سوبل مورد تأیید قرار گرفته است. همچنین، نتایج نشان می دهند که برخلاف درآمدهای مالیاتی، درآمدهای رانتی ناشی از منابع طبیعی، تأثیر منفی و معناداری بر میزان مسئولیت پذیری اجتماعی شرکت ها، به صورت مستقیم و غیرمستقیم از طریق متغیر میانجی دموکراسی دارند؛ بنابراین، می توان ادعا کرد منبع عمده تشکیل دهنده بودجه دولت ها، یعنی درآمدهای مالیاتی یا درآمدهای رانتی، توانایی تأثیر بر سطح دموکراسی و مسئولیت اجتماعی شرکت ها را دارند. همان طور که اشاره شد، تحقق دموکراسی، نیازمند تحقق دو شرط لازم

می‌باشد که عبارت‌اند از استقلال مالی مردم نسبت به دولت‌ها و وابستگی مالی دولت به مردم؛ بنابراین، می‌توان با افزایش سهم درآمدهای داخلی ناشی از مالیات در بودجه دولت، این دو شرط را محقق نمود؛ بدین ترتیب درآمدهای رانتی نیز می‌توانند در صندوق‌های ذخیره ارزی و صندوق‌های توسعه، ذخیره شده و از مصرف بی‌قاعده این منابع در مخارج جاری دولت‌ها جلوگیری نمود؛ کشور نروژ، نمونه مناسبی از اجرای صحیح این سیاست‌ها می‌باشد، در این خصوص رشیدی و موسوی (۱۳۹۸) در پژوهشی که با هدف پاسخ به این پرسش که چرا درآمدهای نفتی، در ایران نتوانسته منجر به توسعه اقتصادی شود؛ در صورتی که در نروژ، پیمان توسعه اقتصادی می‌باشد، به همین مسئله اشاره نموده و معتقدند که ورود درآمدهای نفتی به هزینه‌های جاری منجر به پیامدهای ضد توسعه‌ای در ایران شده است، در صورتی که، ذخیره این منابع در صندوق‌های ذخیره ارزی و سرمایه‌گذاری آنها در خارج از کشور، ضمن اینکه منجر به پیشبرد اهداف توسعه‌ای در نروژ شده است، مانع از آن شده که این کشور دچار پیامدهای منفی دولت‌های تحصیل‌دار شود. البته، در این خصوص، محققان دیگری پیشنهاد داده‌اند که تمامی درآمدهای ناشی از رانت به‌طور مستقیم بین شهروندان توزیع شده و منابع مورد نیاز مالی دولت از طریق مالیات تأمین شود (دوارجن، ۲۰۱۹) که به‌نظر می‌رسد دو اشکال اساسی بر این راهکار وارد است. اشکال اول آن است که با توزیع یارانه بین شهروندان، وابستگی مالی مردم به دولت همچنان باقی خواهد ماند که ناقض یکی از شروط لازم جهت تحقق دموکراسی می‌باشد. دوم اینکه در این راهکار، دولت همچنان نقش توزیع‌کننده ثروت را دارد، در صورتی که نقش اصلی دولت، خلق و ایجاد ثروت است. با حفظ نهادهای دموکراتیک و به‌طور کلی نهاد دموکراسی، فضای پاسخ‌خواهی و مطالبه‌گری نیز حفظ شده و بنابراین با تعمیم این ارزش‌ها و هنجارها به سطوح پایین‌تر جامعه، شاهد پاسخ‌خواهی و پاسخ‌گویی در سطح شرکت‌ها و در روابط بین گروه‌های ذی‌نفع و شرکت‌ها خواهیم بود و به‌تبع آن مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها که با انگیزه‌های غیر سوداگرایانه انجام می‌شود، رشد خواهد کرد. سازمان‌های مردم‌نهاد که از جمله نهادهای دموکراتیک تلقی می‌شوند، در کشورهایی با سهم بالای درآمدهای مالیاتی نسبت به درآمدهای رانتی رشد و توسعه بیشتری می‌یابند؛ این سازمان‌ها با دغدغه‌های متفاوت می‌توانند طیف وسیعی از موضوعات و پیامدهای ناشی از عملیات و اقدامات شرکت‌ها را رصد نموده و نسبت به این اقدامات و پیامدهای آن، مطالبه‌گر و پاسخ‌خواه باشند؛ بنابراین، بیانیه‌ها و نظرات منتشر شده از این سازمان‌ها، له یا علیه شرکت‌ها می‌تواند تأثیر قابل‌ملاحظه‌ای بر عملکرد و یا حتی تداوم فعالیت شرکت‌ها داشته باشد و می‌تواند سیگنال‌های

تأثیرگذاری را به بازار مصرف‌کنندگان و بازار سرمایه علامت‌دهی کند؛ در صورتی‌که در کشورهای تحصیل‌دار این نهادها به‌شدت مورد سرکوب قرار گرفته و در نتیجه در این زمینه خلع و شکاف احساس می‌شود؛ بنابراین توجه به سازمان‌ها و نهادهای دموکراتیک و تسهیل فعالیت آنها از طریق تمرکز دولت‌ها بر درآمدهای مالیاتی می‌تواند به‌عنوان یک گام تأثیرگذار در اعتلای مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها تلقی شود. بنابراین، ایفای مسئولیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی توسط شرکت‌ها ضمن تأثیرپذیری از عوامل و خصیصه‌های سازمانی، از عوامل و پارامترهای کلان نهادی، اقتصادی، سیاسی و .. متأثر می‌باشد. به عبارت دیگر قسمت بزرگی از تفاوت در کنش‌ها و واکنش‌های سازمانی‌ای چون مسئولیت اجتماعی در میان کشورهای مختلف، توسط عوامل کلانی چون پارامترهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی توضیح داده می‌شود. برخی از این پارامترها در کوتاه مدت غیر قابل تغییر و حتی تغییر در برخی از این عوامل در بلندمدت نیز مستلزم برنامه‌ریزی‌های پیچیده و پایبندی به چشم‌اندازها می باشد. ازجمله این عوامل می‌توان به ساختار و منبع تغذیه بودجه دولت، یعنی درآمدهای مالیاتی درمقابل درآمدهای رانتی اشاره کرد. بنابراین ناظر به اهمیت پارامترهای ملی و کلان و توانایی این عوامل در تأثیرگذاری بر کنش‌های سازمانی، پیشنهاد می‌شود محققان در پژوهش‌های آتی به بررسی اثر سایر متغیرهای کلان و نهادهای رسمی و غیررسمی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها بپردازند و یا از سنجه‌های دیگری جهت اندازه‌گیری میزان مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در مقیاس سال - کشور استفاده نمایند.

یادداشت‌ها

1. Baron & Kenny	2. Fatima & Elbanna
3. Carroll	4. Shiri & Jafari
5. Friedman	6. Ali et al.
7. Koh et al.	8. Mahdavi
9. resource curse	10. Nilsson
11. Gjolberg	12. Glynn & D'aunno
13. Pinheiro et al.	14. Norouzi & Ataei
15. Shawki	16. Aslaksen
17. Aslaksen & Torvik	18. Alssadek & Benhin
19. Devarajan	20. De Soysa et al.
21. Non-governmental organizations	22. Genasci & Pray
23. Friedman	24. First law of petropolitics
25. Cappelli et al.	26. Al-Sarihi & Cherni

27. Ishak & Farzanegan	28. Dom et al.
29. Knebelmann	30. Berthod
31. De Villiers & Marques	32. World development indicators
33. Chisadza & Bittencourt	34. Human development index
35. United nation development program	36. Competitive industrial performance
37. Un industrial development organization	38. Reporters without borders
39. Pimentel et al.	40. Corruption perceptions index
41. Transparency international organization	42. Baughn et al.
43. The heritage foundation	44. Environmental performance index
45. Yale center for environmental law & policy	

منابع

الف. فارسی

- رسولی، مرضیه؛ سپهر دوست، حمید؛ حسینی دوست، سید احسان. (۱۴۰۱). نفرین نفت، مالیات و دموکراسی در کشورهای وابسته به نفت: کاربرد استفاده از رویکرد GMM سیستمی. *دوفصلنامه جستارهای اقتصادی ایران با رویکرد اقتصاد اسلامی*، ۱۹(۳۷)، ۱۴۷-۱۷۵.
- رشیدی، احمد؛ موسوی، سید صالح. (۱۳۹۸). درآمدهای نفتی و آثار متعارض آن بر رشد و توسعه اقتصادی در ایران و نروژ. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین المللی*، ۱۲(۱)، ۱۵۳-۱۸۲.
- صمدی، سعید؛ جلیلی کامجو، سید پرویز؛ درخشان، مرتضی. (۱۳۹۱). ارزیابی مقایسه‌ای تأثیر سهم مالیات در GDP و سهم درآمدهای نفتی در GDP بر دموکراسی. *فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد اقتصادی*، ۳(۱).
- عرب، آزاده؛ سرلک، احمد؛ قیاسی، مجتبی و شریف‌نژاد، مریم. (۱۴۰۰). بررسی تأثیر توسعه مالی و ثبات مالی بر رشد اقتصادی ایران با استفاده از رهیافت گشتاورهای تعمیم‌یافته. *پژوهش‌ها و چشم‌اندازهای اقتصادی*، ۲۱(۴)، ۶۷-۸۶.

ب. انگلیسی

- Ali, A., Ma, L., Shahzad, M., Musonda, J., & Hussain, S. (2024). How various stakeholder pressure influences mega-project sustainable performance through corporate social responsibility and green competitive advantage. *Environmental Science and Pollution Research*, 31(60), 67244-67258.

- Al-Sarihi, A., & Cherni, J. A. (2023). Political economy of renewable energy transition in rentier states: The case of Oman. *Environmental Policy and Governance*, 33(4), 423-439.
- Alssadek, M., & Benhin, J. (2023). Natural resource curse: A literature survey and comparative assessment of regional groupings of oil-rich countries. *Resources Policy*, 84, 103741.
- Arab, A., Sarlak, A., Ghiasi, M. and Sharifnezhad, M. (2021). Investigating the Impact of Financial Development and Financial Stability on Iran's Economic Growth Using the Generalized Method of Moments (GMM). *Economic Research and Perspectives*, 21(4), 67-86. (In Persian)
- Aslaksen, S. (2010). Oil and democracy: More than a cross-country correlation? *Journal of Peace Research*, 47(4), 421-431.
- Aslaksen, S., & Torvik, R. (2006). A theory of civil conflict and democracy in rentier states. *The Scandinavian Journal of Economics*, 108(4), 571-585.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.
- Baughn, C. C., Bodie, N. L., & McIntosh, J. C. (2007). Corporate social and environmental responsibility in Asian countries and other geographical regions. *Corporate social responsibility and environmental management*, 14(4), 189-205.
- Berthod, O. (2016). Institutional theory of organizations. *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance*, 1-5.
- Cappelli, F., Carnazza, G., & Vellucci, P. (2023). Crude oil, international trade and political stability: Do network relations matter? *Energy Policy*, 176, 113479.
- Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of management review*, 4(4), 497-505.
- Chisadza, C., & Bittencourt, M. (2019). Economic development and democracy: The modernization hypothesis in sub-Saharan Africa. *The Social Science Journal*, 56(2), 243-254.
- de la Cuesta, B., Martin, L., Milner, H. V., & Nielson, D. L. (2021). Foreign aid, oil revenues, and political accountability: Evidence from six experiments in Ghana and Uganda. *The Review of International Organizations*, 16, 521-548.
- De Soysa, I., Krieger, T., & Meierrieks, D. (2022). Oil and property rights. *Resources Policy*, 79, 103069.

- De Villiers, C., & Marques, A. (2016). Corporate social responsibility, country-level predispositions, and the consequences of choosing a level of disclosure. *Accounting and business research*, 46(2), 167-195.
- Devarajan, S. (2019). *How to use oil revenues efficiently*. Oxford University Press Oxford, UK.
- Dom, R., Morrissey, O., & Tagem, A. M. E. (2023). *Taxation and accountability in sub-Saharan Africa*. WIDER Working Paper.
- Fatima, T., & Elbanna, S. (2023). Corporate social responsibility (CSR) implementation: A review and a research agenda towards an integrative framework. *Journal of Business Ethics*, 183(1), 105-121.
- Friedman, M. (1970). of Business is to Increase its Profits. *New York Times Magazine*, September, 13, 122-126.
- Friedman, T. L. (2006). The first law of petropolitics. *Foreign Policy*, (154), 28-36.
- Genasci, M., & Pray, S. (2008). Extracting accountability: The implications of the resource curse for CSR theory and practice. *Yale Human Rights & Development Law Journal*, 11, 37-58.
- Gjølberg, M. (2009). Measuring the immeasurable?: Constructing an index of CSR practices and CSR performance in 20 countries. *Scandinavian Journal of Management*, 25(1), 10-22.
<https://doi.org/10.1016/j.scaman.2008.10.003>
- Glynn, M. A., & D'aunno, T. (2023). An intellectual history of institutional theory: Looking back to move forward. *Academy of Management Annals*, 17(1), 301-330.
- Ishak, P. W., & Farzanegan, M. R. (2020). The impact of declining oil rents on tax revenues: does the shadow economy matter? *Energy Economics*, 92, 104925.
- Koh, K., Li, H., & Tong, Y. H. (2023). Corporate social responsibility (CSR) performance and stakeholder engagement: Evidence from the quantity and quality of CSR disclosures. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(2), 504-517.
- Knebelmann, J. (2017). *Natural resources' impact on government revenues* (9292562347).
- Mahdavi, H. (1970). The Patterns & Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran in the Economic History of Middle East. In: Oxford: Oxford press.
- Mohtadi, H., & Agarwal, S. (2004). Stock market development and economic growth: Evidence from developing countries. Department of Economics,

- University of Wisconsin-Milwaukee, Milwaukee, WI, 53201, 1-19.
- Nilsson, E. (2023). The instrumentalization of CSR by rent-seeking governments: Lessons from Tanzania. *Business & Society*, 62(6), 1173-1200.
- Norouzi, N., & Ataei, E. (2022). Transition of a rentier oil country to a sustainable economy: A case study for Norway. *Thailand and The World Economy*, 40(1), 39-68.
- Pimentel, L. V., Branca, A., & Catalao-Lopes, M. (2016). International comparisons of corporate social responsibility. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 5(2), 1-5.
- Pinheiro, A. B., Oliveira, M. C., & Lozano, M. B. (2023). The effects of national culture on environmental disclosure: A cross-country analysis. *Revista Contabilidade & Finanças*, 34(91), e1636.
- Rashidi, A., & Mousavi, S. (2019). Oil Revenues and its Controversial Effects on Economic Growth and Development in Iran and Norway. *International Political Economy Studies*, 2(1), 153-182. (In Persian)
- Rasuli, M., Sepehrdoust, H., & Hosseini Doust, S. E. (2022). The curse of oil, taxes, and democracy in oil-dependent countries: The application of the systematic GMM approach. *Journal of Economic Essays; an Islamic Approach*, 19(37), 147-175. (In Persian)
- Samadi, S., Jalili, P., Derakhshan, M. (2012). Comparative Evaluation on Effects of 'Tax Ratio in GDP' and 'Oil Revenue Ratio in GDP' on Democracy. *Economic Strategy*, 1(3), -. (In Persian)
- Singer, J. W. (2013). Property as the Law of Democracy. *Duke LJ*, 63, 1287.
- Zhang, Z., Yap, T. L., & Park, J. (2021). Does voluntary CSR disclosure and CSR performance influence earnings management? Empirical evidence from China. *International Journal of Disclosure and Governance*, 18(2), 161-178. <https://doi.org/10.1057/s41310-021-00104-6>
- Shawki, N. (2024). The Impact of Rentierism on Authoritarian Durability in the Gulf.
- Shiri, N., & Jafari-Sadeghi, V. (2023). Corporate social responsibility and green behaviour: Towards sustainable food-business development. *Corporate social responsibility and environmental management*, 30(2), 605-620.